

Grünhut Zoltán, Bodor Ákos és Hegedüs Márk

A bizalom morális-emocionális és racionális igazolásainak empirikus vizsgálati lehetőségei

Absztrakt: A tanulmány empirikus eszközök segítségével tárja fel az embertársak iránt mutatott ún. általánosított bizalom mögött meghúzódó igazolásokat. Az eredmények szerint a morálisan-emocionálisan megalapozott magas bizalmúak igazolásmintázata kiegyenlített, míg a morálisan-emocionálisan megalapozatlan magas bizalmúak, illetve az alacsony bizalmúak sokkal inkább a racionális igazolásaikra hajlamosak-kénytelenek támaszkodni. Ugyanakkor a három bizalomcsoportba tartozó válaszadók nem mutatnak eltérést egymástól annak kapcsán, hogy milyen tulajdonságokat várnak el másoktól a bizalom megelőlegezése végett, illetve mások milyen jellegű viselkedése váltja ki belőlük a bizalom csökkenését, annak megvonását. A válaszadók egyöntetűen a morális-emocionális tartalmú tulajdonságokat, illetve viselkedéseket találják fontosnak, és sokkal kevésbé a racionális jellegűeket. Ezek az eredmények megerősítik azt az elméleti állítást, miszerint attól függetlenül, hogy valaki kevésbé vagy inkább jobban megbízik embertársaiban, kognitív módon tudja, mire alapozható a bizalom valójában. Az elemzés záró szakaszában a bizalom rádiuszának vizsgálata tovább erősíti a tanulmány legfőbb mondanivalóját, amely alapján a valódi bizalom elképzelhetetlen emocionális-morális megalapozottság nélkül.

Kulcsszavak: bizalom, mérés, kérdőív, igazolások, emocionális-morális diszpozíció, racionalitás

Jelen tanulmányblokk első, elméleti írásában úgy érveltünk, hogy az egyén akkor tud interakciós partnerei felé bizalmat mutatni, ha általában bizalommal van embertársai irányában. Ez a bizalomérzet diszpozícióként – egyfajta szubjektív beállítódásként, hajlamként – funkcionál, ami emocionális és morális tartalmú élmények hatására formálódik. A bizalom szakirodalmában releváns előzményei vannak e megállapításnak, hiszen mind a bizalom címzettjei, mind a bizalom típusai tekintetében az egyik kitüntetett kulcsfogalom az ún. általánosított bizalom (másként felcímkezve: társadalmi bizalom, morális bizalom, illetve gyenge kötésű személyközi bizalom), vagyis a bármilyen megkülönböztetés nélkül, általában az embertársakba vetett bizalom (lásd Fukuyama 1997; Khodyakov 2007; Lewis és Weigert 1985; Sztompka 1999; Uslaner 2002). Miközben e fogalom álláspontunk szerint is alapvető fontosságú, sőt megítélésünk szerint az interperszonális jellegű bizalmi relációk bármelyike csak ezen a jelenségen keresztül érthető meg igazán, úgy véljük – s eszerint érveltünk az előző tanulmányban –, amikor az egyén bizalmat mutat, várakozásait emocionális, morális és racionális módon igazolja önmaga számára. Ezen igazolások közül azonban a racionális nem a bizalma megerősítését szolgálja, hanem bizalmatlanság-érzése elviselését. Ennek tükrében az, aki bizalmatlan általában az embertársaival, merthogy a saját emocionális és morális tartalmú élményei erre intik, sokkal nehezebben tud emocionális és morális jellegű igazolásokhoz folyamodni – így racionális érveket kell alkalmaznia. A bizalmatlanabb embereknek tehát kiegyenlítetlenebbek az igazolásmintázatai, túlsúlyba kerülnek a racionális megokolások. Vagyis nem elég azt tudni, miként vélekedik adott egyén embertársai megbízhatóságáról, de látni kell azt is, milyen igazolásmintázat áll ennek hátterében.

Jelen dolgozatban ezt a kérdést fogjuk megvizsgálni, először is áttekintve az általánosított bizalom bevett mérési módszerét, annak kialakulását és fejlődését, továbbá azon főbb kritikai szempontokat, amelyek e hagyományos megközelítést illetik. Ezt követően másodlagos adatokon elemezzük az általánosított bizalom morális-emocionális megalapozottságát, rámutatva releváns diszkrepanciákra. Írásunk empirikus részének második, hosszabb szakaszában pedig saját, az előző tanulmányban kifejtett elméleti érvelésünk tükrében finomított mérési módszerünk eredményeit közöljük primer adatokon.

Az általánosított bizalom hagyományos mérése kérdőíves módszerrel

Az általánosított bizalom empirikus vizsgálatának sok évtizedes története, illetve ennek megfelelő komoly kutatási előzménye van, számottevő eredményekkel. Kifejezetten a bizalom mérésével kapcsolatban is több átfogó jellegű munka született már (Bauer és Freitag 2018; Cook és Cooper 2003; Nannestad 2008; Sztompka 1999; Uslaner 2002; Welch et al. 2005). Tanulmányunkban kizárólag a kérdőíves módszerrel foglalkozunk, ezért nem érintjük a téma kutatásában amúgy szintén meghatározó iránynak tekinthető kísérleti jellegű vizsgálatokat.¹

¹ E döntésünket azzal látjuk indokoltnak, hogy a tisztán kísérleti módszerek rendszerint szituációteremtésen keresztül igyekeznek megérteni a bizalomnyújtás/bizalommegvonás eseteit, illetve okait. Miközben ez valóban alkalmas lehet az absztraktabb szubjektív percepciókhoz képest a tényleges egyéni viselkedések megragadására, a konkrét interakciós helyzet kialakításával – megítélésünk szerint – arra készítik a vizsgálat alanyait, hogy még véletlenül se tudjanak elvonatkoztatni a kontextustól; belekényszerítik őket tehát az adott körülmények mérlegelésébe. Úgy véljük, ez a racionális igazolások felülértékelése felé nyomja az egyéneket. Mivel magunk más, kérdőíves módszerrel végeztük az igazolás-alkalmazás módozatainak és mintázatainak feltérképezését, ezért a dolgozat mondanivalója szempontjából másodlagos jelentőségűek a kísérleti technikák. Alább kitérünk az ötvözött, kérdőíves és kísérleti metodológiákat egyaránt felvonultató kutatások tapasztalataira.

A kérdőívvel felmért bizalom esetében – a survey-módszer jellegéből adódóan – a válaszadó saját magát értékeli (*self-report*), azaz arról számol be, hogy ő milyennek tartja a saját bizalmát. A kérdőívekben feltett kérdések lehetnek közvetlenül és szó szerint a bizalomra vonatkozó állításokkal kapcsolatosak, illetve olyanok is, amelyek inkább közvetetten próbálják mérni a jelenséget, és az elméleti koncepció szerint reflektálnak a bizalomra. A kérdőíves kutatások tehát a válaszadói önjellemzések alapján próbálják a bizalmat mérni, ugyanakkor gyakran ehhez képest továbblépve, a bizalomból következő döntésekre és viselkedésekre nézve is következtetéseket vonnak le (Cook és Cooper 2003).

Az általánosított bizalom kérdőíves vizsgálatának megkerülhetetlen eleme a szakirodalomban gyakran csak standard bizalomkérdésnek nevezett formula, amely a következőképpen hangzik: „Általánosságban Ön mit mondana? A legtöbb emberben meg lehet bízni, vagy inkább azt, hogy nem lehetünk elég óvatosak az emberi kapcsolatokban?” E kérdés alkalmazása hosszú múltra tekint vissza, s a kritikai megközelítéseknek is alapvető sarokpontja a standardhoz való valamilyen jellegű viszonyulás. Legelső felbukkanásának pontos idejéről és helyéről megoszlanak a vélemények. Általában Elisabeth Noelle-Neuman német statisztikus nevéhez kötik a kérdés megalkotását (Algan és Cahuc 2013; Tao et al. 2014; Uslaner 2002), s egy 1948-as, németországi választási felmérésben jelent meg először.² A korai alkalmazások dichotóm (igen–nem) válaszlehetőségeket engedtek meg, a különféle skálák használata később terjedt el. Az általánosított bizalom ennél komplexebb mérésének úttörője Morris Rosenberg volt, aki a standard kérdést kiegészítette további négy itemmel, így létrehozva az ún. mizantropiaskálát (Rosenberg 1956). Rosenberg a bizalmat, mint az „emberekben való hit”, illetve az „embergyűlölet” két végpontjával leírható skálát, nem önmagában vizsgálta, hanem a bizalomnak különböző politikai attitűdökkel, az autoritással és a demokráciával való összefüggése érdekelt. A Rosenberg-féle „mizantropiaskála” eredeti formájában ugyan nem vált elterjedté, mégis számottevően előmozdította az általánosított bizalom mérésének fejlődését, ugyanis az eredetileg vizsgálni javasolt kérdések közül kettő gyakorlatilag összefonódott a standarddal, és alkalmazásuk rendkívül népszerűvé vált egy hármas kérdésformulaként, amit bizalomskálának is neveznek (Uslaner 2012). A Rosenberg által bevezetett két további kérdés a következő:

Gondolja, hogy a legtöbb ember megpróbálná kihasználni Önt, ha alkalma nyílna rá, vagy igyekeznének tisztességesek lenni?

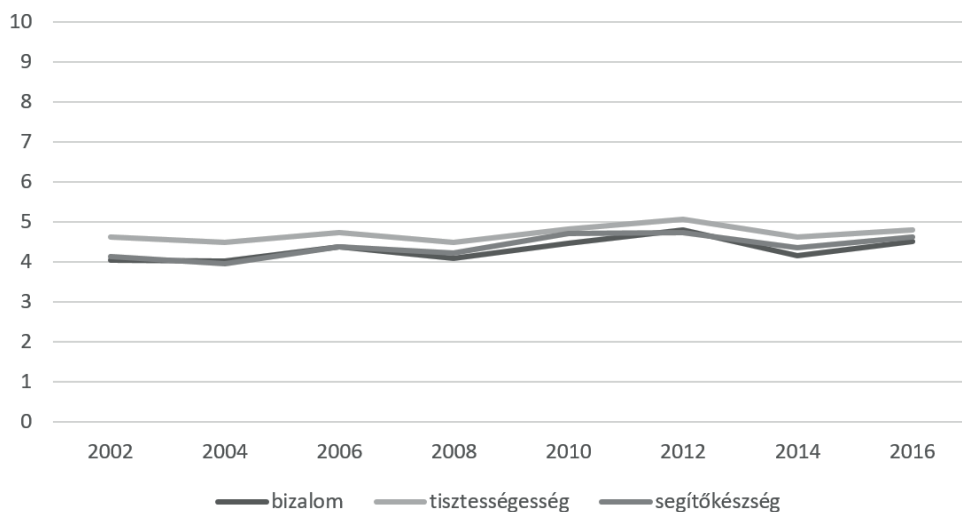
Ön szerint az emberek inkább csak magukkal törődnek, vagy általában segítőkészek?

A standard bizalomkérdés, továbbá a tisztességesség és a segítőkészség fenti két itemjének összevont alkalmazása már a 60-as évektől megfigyelhető: előbb az American National Election Studies (ANES), majd 1972-től a General Social Survey (GSS) felméréseiben. Napjainkra tulajdonképpen bevett mérési eszközzé vált mind a standard önmagában, mind a két rosenbergi kérdéssel kiegészített, amit híven alátámaszt, hogy olyan nagymintás nemzetközi összehasonlító kutatásokban is találkozhatunk a teljes kérdésblokkal vagy annak első elemével, mint például a World Values Survey, az Eurobarometer, az European Quality of Life Surveys, illetve az European Social Survey (ESS). Dolgozatunk szempontjából utóbbi

² Mások szerint (Bauer 2015) viszont még ennél is korábban, már 1942-ben felbukkant egy amerikai közvélemény-kutatásban (Office of Public Opinion Research, Survey 213 'War').

különösen releváns, hiszen amellet, hogy az ESS 2002-től kezdődően kétéves rendszerességgel széles áttekintést ad az európai társadalmak – köztük Magyarország – demográfiai jellegzetességeiről, politikai és közéleti preferenciáiról, illetve különféle társadalmi értékekről és attitűdökről, a felmérés már a kezdetektől tartalmazza az általánosított bizalom hármas kérdésblokkját. Az ESS esetében a válaszlehetőségeket egy 11 fokú, 0-tól 10-ig terjedő skálán adhatják meg az interjúalanyok, ahol a standard kérdés esetében a 0 azt jelenti, hogy „Nem lehetünk elég óvatosak”, míg a 10 azt, hogy „A legtöbb ember megbízható”. A tisztességesség esetében a 0 azt jelenti, hogy „A legtöbb ember megpróbálná kihasználni”, míg a 10 azt, hogy „A legtöbb ember igyekezne tisztességes lenni”. A segítőkészség tekintetében pedig a 0 jelenti az, hogy „Az emberek csak magukkal törődnek”, míg a 10 azt jelenti, hogy „Az emberek általában segítőkészek”. Az 1. ábra a magyarországi adatfelvételek eredményeit mutatja be.

1. ábra. A három változó átlagai az ESS magyarországi mintáin 2002 és 2016 között (N=1489 és 1770 között adatfelvételekként)

Forrás: az ESS 1–8. hullámainak adatai alapján szerzői szerkesztés

Az ábrán látható átlageredményekből a jelen tanulmány számára leszűrhető legfontosabb tanulság az, hogy mindhárom kérdés működése stabilitást mutat. A mintegy másfél évtizedes időintervallumon belüli – kétévenkénti – adatfelvételek során valamennyi item esetében csak minimális eltéréseket, kilengéseket tapasztalhatunk, vagyis a bizalom, illetve az emberek tisztességességébe és segítőkészségébe vetett hit a vizsgált időszakon belül gyakorlatilag ugyanazon a szinten maradt Magyarországon.³ A három változó egymáshoz való viszonyát tekintve is az állapítható meg az átlagértékek tükrében, hogy alapvetően hasonlóan működnek, mivel az értékek majdnem minden esetben 4 és 5 között mozognak. E trendek jól illeszkednek a nemzetközi szakirodalom számos kutatásának azon következtetéséhez,

³ A tanulmánynak nem célja a magyarországi bizalom helyzetének bemutatása. Erről lásd többek között: Tóth (2009); Hajdu (2012); Bodor és Grünhut (2015); Bodor, Grünhut és Horeczki (2014).

miszerint különböző mintákon mérve a bizalomskála kérdései nagyfokú időbeli stabilitást mutatnak (Uslaner 2002).

Az általánosított bizalom mérése körüli viták és nyitott kérdések

A bizalom mérésével kapcsolatos egyöntetű tapasztalatok ellenére a szakirodalomban gyakran találkozhatunk kritikai megközelítésekkel a standard, illetve a hármas kérdésblokk vonatkozásában (lásd többek között: Capra et al. 2008; Fehr et al. 2002; Gächter et al. 2004; Glaeser et al. 2000; Miller és Mitamura 2003; Sturgis et al. 2010; Reeskens és Hooghe 2008; Torpe és Lolle 2011). Ugyanígy fontos leszögezni, hogy a fent bemutatott mérőeszköz általános elterjedése nem jelenti azt, hogy a bizalom feltérképezésére nem történtek volna az elmúlt évtizedekben különféle alternatív kísérletek mind az elméleti koncepció fejlesztése, mind annak érvényesebb mérése céljával (pl.: Avner és Halldorsson 2006; Burns et al. 2006; Naef és Schupp 2009; Rotter 1967; Yamagashi 1986; Yamagashi és Yamagashi 1994).

A következőkben Paul Bauer és Markus Freitag (2018: 21–23) összefoglaló munkája alapján vázoljuk fel röviden a téma körül kikristályosodott legvitatottabb pontokat. Legelső problémaként azt a gyakran felmerülő kritikát említik a szerzők, miszerint a survey-típusú adatfelvételek kérdéseire adott egyéni válaszok esetenként nem túl sok összefüggést mutatnak a ténylegesen megvalósuló viselkedésekkel (ez az ún. *behavioral-relevance debate*). Ennek a bizonytalanságnak a gyökere meglátásuk szerint túlmutat a mérés hatókörén, és inkább a bizalom konceptualizálásában keresendő. Ugyanakkor az empirikus vizsgálatokra szorítkozva az mindenestre elmondható, hogy az eredmények meglehetősen ellentmondásosak, hiszen míg a különböző kísérleti módszerekkel kombinált kérdőíves vizsgálatok alapján egyes szerzők a bevett hármas kérdésblokk vagy a standard egyértelmű prediktív erejét állapítják meg a bizalommal kapcsolatos viselkedések vonatkozásában (Bellemare és Kröger 2007; Sapienza et al. 2013; Vyrastekova és Garikipati 2005), mások alapvetően cáfolják ezt a konklúziót, s a kérdőíves módszer érvénytelenségét hangsúlyozzák (Ermisch et al. 2007; Gächter et al. 2004; Glaeser et al. 2000).

Miközben tehát az előbbi kritika általában a survey-típusú megközelítést támadja, számos vitapont inkább csak a kérdőíves módszer bizonyos elemeit érinti, nem tagadva e mérési forma használhatóságát. Az egyik ilyen aspektus az itemszámmal kapcsolatos diskurzus (az ún. *item-number debate*). A szakirodalomban egymásnak feszülő álláspontokat némileg leegyszerűsítve azt mondhatjuk: alapvető véleménykülönbség abban van, vajon egyetlen – a standard – bizalomkérdés alkalmazása is elegendő, vagy szükséges a hármas skála, netán még több item használata. A több változót preferálók érvei mögött nyilvánvalóan az a megfontolás áll, miszerint egy látens koncepciót eredményesebben lehet mérni több indikátorral (Sturgis et al. 2010). Ami nehézséget okoz, az az, hogy ugyanazt a jelenséget lehet-e több változóval, különféleképpen megragadni, illetve mérni, anélkül, hogy elméleti el- és félreecsúszások keletkeznének. E dilemma már átvezet a következő vitapontra, amely az alábbi kérdés mentén szerveződik: több változóval mért bizalom hány dimenzióba rendezhető? Azaz, az indikátorok számának növekedésével megragadott tartalmak adott jelenség ugyanazon vagy különböző aspektusaira referálnak-e, s amennyiben különbözőekre, vajon hány ilyen dimenzió lehetséges, anélkül persze, hogy a feltárni kívánt jelenség koncepcionális kerete szétfeszülne (ez a szakirodalomban az ún. *dimensions debate* tematikája).

Miközben az előbbi két vitatéma elfogadja a survey-típusú megközelítés alapvető használhatóságát a bizalom mérése tekintetében, de felveti tartalmi, tehát elméletileg is releváns dilemmák problémáját, addig kifejezetten a kérdőíves módszer technikai részét érintő kritikának tekinthetjük a skálahosszúság körüli polémiát (*scale-length debate*). Egyes szerzők határozottan a dichotóm válaszverziók mellett érvelnek (Uslaner 2002), mondván, a megkérdezettek azt világosan el tudják dönteni, hogy másokat általában megbízhatóknak, segítőkésznek, tisztességesnek tartanak vagy nem; fokozati különbség tehát legfeljebb az igen vagy nem válasz árnyalására alkalmazható helyesen. Mások elvetik ezt az álláspontot, s az éles különbségtétel elkerülése céljából nagyobb skálák használatát javasolják (Krosnick és Presser 2010; Lundmark et al. 2015). A standard bizalomkérdéshez eredetileg dichotóm válaszlehetőség tartozott, ám az elmúlt időszakban egyre jellemzőbbé vált a hosszabb skálák alkalmazása. E dilemma szintén nem önmagában álló, merthogy szorosan kötődik ahhoz a problémához, amely azt feszegeti: ha a bizalom mérésére szolgáló változó(k) értéke(i) az egyes válaszadók esetében eltér(nek), akkor ez azt jelenti, hogy a mintában szereplő embereknek ténylegesen különböző a bizalomszintje, vagy inkább azt, hogy másként értelmezik, interpretálják a nekik feltett kérdéseket. Az e dilemmára reflektáló írások az ún. *equivalence debate* alakulásához járulnak hozzá (Davidov 2009; Freitag és Bauer 2013; Reeskens és Hooghe 2008). Ezt a bizonytalanságot, illetve ennek a kritikának a jogosságát nyitott, ellenőrző kérdésekkel, illetve különböző statisztikai eljárásokkal próbálják vizsgálni. A korábbiakhoz hasonlóan e vitapont eldöntése sem egyértelmű, mert míg egyes eredmények a standard bizalomkérdés megfelelő működését igazolják, addig más adatok részben megerősítik a kételyeket, amennyiben eltérő válaszadói interpretációkat azonosítanak (Hertzberg 1988; Miller és Mitamura 2003; Uslaner 2002).

Összességében hűen visszatükrözi az iménti áttekintés, hogy az általánosított bizalom mérése tárgyában nincs tudományos konszenzus. Ez részben összefüggésbe hozható az elméleti megalapozottság kiforratlanságával, hiányosságaival is, de kétségtelenül komoly gyengeségek merülnek fel az operacionalizálás területén. Ami számunkra érdekes továbbá, hogy saját kritikánk, illetve mérési finomításunk elsősorban az itemszám- és dimenzióvita részét képezi, annak mondanivalójához, valamint azon keresztül az általánosított bizalom mélyebb megértéséhez és érvényesebb feltérképezéséhez igyekeznek hozzájárulni.

A bizalom morális-emocionális megalapozottságának vizsgálata

Kiindulásként szükséges leszögezni: alapvetően elfogadjuk a standard kérdés, illetve a hármas bizalomskála használhatóságát, ugyanakkor az elméleti dolgozatunkban tett érvelésünknek megfelelően mindenképpen indokoltnak látjuk kiterjeszteni a bevett kérdésformulát. Ennek jegyében a hagyományosan alkalmazott itemek elemzésével párhuzamosan kísérletet teszünk a bizalom mögött meghúzódó különböző igazolások feltárására.

A saját mérőeszközünkkel elért eredményeink bemutatása előtt egy rövid elemzés erejéig azonban visszakanyarodunk az ESS adatbázisához. Az átfogó nemzetközi összehasonlító felmérésekhez hűen az ESS is viszonylag korlátozott lehetőséget biztosít a bizalom komplex vizsgálatához, ám közben számos olyan előnnyel rendelkezik, mint például a nagy elemszám és a longitudinális elemzés. Ahogyan már korábban jeleztük, az ESS (is) a hármas kérdésformulát, vagyis a bizalomskálát használja. Mindezeknek megfelelően az adatbázis kiválóan

alkalmas arra, hogy robusztus módon bemutassuk az előző tanulmányban részletesen leírt elméleti problémafelvetésünk helytállóságát, miszerint a bizalomnak morális-emocionális megalapozottsággal kell bírnia. Ehhez azonban elengedhetetlen, hogy a bizalomskálát alkotó három változót az eddigiektől eltérően értelmezzük. Meglátásunk szerint célszerű a standard kérdést továbbra is a bizalom indikátoraként használni, miközben a mások tisztességére és segítőkészségére vonatkozó válaszok felfoghatók, illetve interpretálhatók a bizalmat árnyaló igazolásokként, hiszen mindkettő morális-emocionális tartalmakra referál.

A három változó egymáshoz való viszonyát Uslaner (2002) is részletesen elemezte. Kutatásának elsődleges célja eltér a miénktől, ugyanakkor érvelésének logikája hasznos számunkra. Uslaner a standard kérdést kívánja megvédeni a kritikáktól, meglátása szerint ez a változó egymagában használva a legalkalmasabb az általánosított bizalom mérésére. Különböző adatbázisok elemzése után arra a megállapításra jut, hogy a három változó ugyan egyértelmű összefüggést mutat egymással, ám mégsem tekinthetők ugyanannak a jelenségnek. Érvelése szerint az a szubjektív vélekedés, miszerint az emberek tisztességesek vagy segítőkészek, még nem feltétlenül jelenti azt a válaszadó szerint, hogy a legtöbb emberben meg lehet bízni. Állításait egyszerű keresztábrák segítségével bizonyítja, miután a General Social Survey és más adatbázisok eredetileg skálán mért változóiból mindegyik esetében két kategóriát hoz létre az alacsony, illetve a magas értékek összevonásával.

Tehát az uslaneri logikából kiindulva, továbbá a tisztességre és a segítőkészségre vonatkozó válaszokat morális-emocionális igazolásokként értelmezve, az ESS adatbázisán is megvalósítható a bizalom eddiginél érzékenyebb mérése, ami lehetővé teszi a morálisan-emocionálisan megalapozott, illetve megalapozatlan bizalom elkülönítését; szigorúbban fogalmazva: a valódi bizalom leválasztását a hamis bizalomról. E célkitűzés jegyében kezdő lépésként a standard bizalomkérdés alapján létrehoztunk két csoportot. Az elsőbe a 0 és 4 közötti, a másodikba pedig a 6 és 10 közötti skálaértéket választók kerültek. A 0–10-es skálán a középső értéket, azaz az 5-öst preferálókat kihagytuk az elemzésből a bizonytalan válaszadók kiszűrése érdekében.⁴ Ezek alapján az ESS nyolc hullámának magyarországi adatait tekintve a magas bizalmúaknak a különböző mintákon belüli arányát az 1. táblázat tartalmazza.

1. táblázat. A standard kérdés alapján magas bizalmúak aránya az ESS magyarországi adatfelvételei alapján (%)

	2002	2004	2006	2008	2010	2012	2014	2016
A standard kérdés alapján magas bizalmú	22,9	24,0	30,8	25,0	31,4	39,2	29,4	33,6

Forrás: az ESS 1–8. hullámainak adatai alapján szerzői szerkesztés
 Megjegyzés: (2002: N=1676, 2004: N=1490, 2006: N=1510, 2008: N=1538,
 2010: N=1557, 2012: N=2006, 2014: N=1695, 2016: N=1608)

Az 1. táblázat adatai szerint a magyar válaszadóknak csak egy kisebb része tekinthető magas bizalmúnak a standard kérdés alapján. Ez az arány a különböző adatfelvételek függvényében a lakosság körülbelül egynegyedét-egyharmadát teszi ki. Elemzésünk következő részében már csak ezzel a válaszadói csoporttal foglalkozunk. Arra vagyunk kíváncsiak, hogy a

⁴ Az ESS különböző magyarországi adatfelvételi hullámaiban a standard bizalomkérdésre 5-ös skálaértéket választók aránya 20% körül mozog.

standard kérdés alapján magas bizalmúnak tekinthető válaszadók vajon az általunk morális-emocionális igazolásokként értelmezett másik két bizalomskála-változó esetében is a magas értékeket választják-e. Elméleti állításunk szerint a ténylegesen megalapozott bizalomhoz ez mindenképpen szükséges lenne. A 2. táblázat adatai tehát már csak a standard kérdés alapján magas bizalmúnak tekinthető válaszadói körön belül mutatja a mások tisztességébe és segítőkészségébe vetett hit változóin magas (6 feletti) értékeket választók arányát.

2. táblázat. A standard kérdés alapján magas bizalmúnak tekinthető válaszadók körében a másik két változón magas skálaértéket jelölők aránya az ESS magyarországi adatfelvételei tükrében (%)

	2002	2004	2006	2008	2010	2012	2014	2016
Az embereket tisztességesnek tartók aránya	67,3	67,9	69,3	59,3	62,0	74,0	67,0	62,4
Az embereket segítőkészeknek tartók aránya	48,9	43,8	59,3	57,5	64,1	71,8	61,9	61,8

Forrás: az ESS 1–8. hullámainak adatai alapján szerzői szerkesztés

A 2. táblázat alapján jogosnak tűnik az a kritika, miszerint a standard bizalomkérdés érvényessége erősen megkérdőjelezhető abból a szempontból, hogy valóban képes-e önmagában megragadni az általánosított bizalom jelenségét. Mindenképpen elgondolkodtató, hogy a standard szerint magas bizalmúnak tekinthető válaszadók 30–40%-a azt gondolja, az emberek általában megpróbálják kihasználni őket (azaz tisztességtelenek), illetve csak magukkal törődnek (tehát nem segítőkészek).

Amennyiben kísérletképpen a három indikátor – vagyis a bizalomskála – alapján határozzuk meg az általánosított bizalom kritériumrendszerét, tehát elvárjuk, hogy csak azokat a válaszadókat tekintsük magas bizalmúaknak, akik a standard kérdés, illetve mind a tisztességesség, mind a segítőkészség változóin egyaránt magas értékeket adtak, akkor a 3. táblázatban látható eredményeket kapjuk.

3. táblázat. A bizalomskála alapján magas bizalmúak aránya az ESS magyarországi adatfelvételei alapján (%)

	2002	2004	2006	2008	2010	2012	2014	2016
Morális-emocionális szempontból megalapozottan magas bizalmúak aránya	8,6	8,2	13,7	9,6	13,7	23,0	13,3	14,2

Forrás: az ESS 1–8. hullámainak adatai alapján szerzői szerkesztés

Érdeemes összevetni a 3. táblázat adatait az 1. táblázatban közöltekkel. Mit tapasztalunk? Azt, hogy a standard kérdés alapján beazonosított, amúgy sem túl jelentős részhányadot kitevő magas bizalmúak aránya számottevően csökken a teljes mintákat tekintve, amennyiben további kritériumként elvárjuk a morális-emocionális igazolásoknak értelmezett

változók esetében is a magas skálaértékek választását. Úgy is fogalmazhatunk: lényegesen kevesebb a magas bizalmúak aránya az egyes mintákon belül, ha a magas bizalmúaktól egyúttal azt is megköveteljük, hogy embertársaikat tisztességesnek és segítőkésznek gondolják. Érvelésünk szerint márpedig ez elengedhetetlen, máskülönben a bizalom nélkülözi a morális-emocionális megalapozást. Kimondhatjuk tehát, hogy a standard kérdés alapján magas bizalmúnak tekinthető válaszadók egy része mégsem nevezhető magas bizalmúnak, hiszen esetükben a bizalom morális-emocionális megalapozottsága hiányos. A vizsgált adatok szerint a válaszadók jelentős részére érvényes ez a megállapítás. Amennyiben például a 2016. évi adatfelvételt vesszük, akkor azt láthatjuk az 1. táblázatban, hogy a teljes minta 33,6%-a magas bizalmúnak számít a standard kérdés szerint, ugyanakkor csak 14,2% magas bizalmú mindhárom változót figyelembe véve. Ez azt jelenti, hogy nevezett mintában a válaszadók (33,6–14,2, azaz) 19,4%-ának a standard kérdés alapján mért magas bizalma nem tekinthető morálisan-emocionálisan megalapozott, valós bizalomnak.

A bizalom racionális és morális igazolásainak viszonyrendszere

Elméleti tanulmányunk egyik fő állítása az, hogy a bizalom kutatásában központi szerepet kell elfoglalnia a bizalom mögöttes igazolások feltárásának. Az előzőekben is erre tettünk kísérletet az ESS adatbázisát felhasználva, amikor a bizalom bevett módon alkalmazott mérőeszközait – magát a bizalomskálát – saját céljainkhoz igazítottuk, illetve annak tükrében interpretáltuk a kapott eredményeket. Lehetőséget teremtettünk ezzel a morális-emocionális igazolások nagymintás lakossági adatbázison történő vizsgálatához. Racionális igazolásokként értelmezhető indikátort azonban nem találtunk a másodlagos adatforrásban. Ezért fejlesztettünk saját kísérleti kérdéssort, amelynek segítségével megvalósítottuk a bizalom mögött meghúzódó morális-emocionális és racionális tartalmak együttes feltárását. A következőkben bemutatjuk e kérdéssor első lekérdezésének eredményeit.⁵

Saját kérdőívünk első blokkja tartalmazza a korábban már részletesen bemutatott bizalomskálát, kiegészítve egy további itemmel, ami szintén morális-emocionális igazolást tartalmaz hivatott mérni, illetve három újonnan fejlesztett változóval, amelyek a racionális igazolások megragadására szolgálnak.⁶ Az összesen hét kérdés pontos szövegezését, valamint a leíró statisztikai adatokat a 4. táblázat közli.⁷

5 A lakossági lekérdezésre 2018 áprilisában került sor Baranya megyében. A minta nagysága 400 fő, a kiválasztás a kvótás mintavétel szabályai szerint történt településkategóriánként, nem és korcsoport mentén. A bizalommal kapcsolatos kérdések egy környezetvédelemmel foglalkozó kérdéssorral közös kérdőívben szerepeltek. A lekérdezést a Fact Intézet valósította meg.

6 A változók fejlesztése során teoretikus alapként Sztompkának (1999) a bizalom kultúrájával kapcsolatos művét használtuk, amely egyébiránt elméleti írásunkban is többször előkerül. Sztompka hosszasan értekezik a racionális igazolások jelentéstartalmáról, miközben a morális-emocionális igazolások fogalmait közé odasorolja a tisztességet, a segítőkészséget és az őszinteséget. Láttuk fentebb, hogy Rosenberg is fontosnak érezte az őszinteséget.

7 A válaszok érvényességének megőrzése céljából az elemzés során megváltunk azoktól az esetektől, ahol az 1. kérdésblokk tíz változójából hat vagy ennél több alkalommal ugyanaz az érték szerepelt. (Jelen elemzés az 1. kérdésblokknak csak hét változóját használja.) Így az eredetileg 400 fős mintából végül 279 válaszadó adatait használtuk.

4. táblázat. Az első kérdésblokk változóinak leíró statisztikai eredményei (N=279)

	Átlag	Szórás	N
Általánosságban Ön mit mondana? A legtöbb emberben meg lehet bízni, vagy inkább azt, hogy nem lehetünk elég óvatosak az emberi kapcsolatokban? Értékeljen 0-tól 10-ig. A 0 azt jelenti, hogy nem lehetünk elég óvatosak, a 10 pedig, hogy a legtöbb emberben meg lehet bízni.	4,25	2,03	276
Mit gondol, a legtöbb ember megpróbálná kihasználni Önt, ha alkalmá nyílna rá, vagy igyekeznének tisztességesek lenni? Értékeljen 0-tól 10-ig. A 0 azt jelenti, hogy a legtöbb ember megpróbálná kihasználni Önt, a 10 pedig, hogy igyekeznének tisztességesek lenni.	4,15	2,29	277
Ön szerint az emberek inkább csak magukkal törődnek, vagy általában segítőkészek? A 0 azt jelenti, hogy inkább csak magukkal törődnek, a 10 pedig, hogy általában segítőkészek.	3,99	2,08	276
Mit gondol, a legtöbb ember elhallgatna bizonyos dolgokat, ha az érdekeik úgy kívánják, vagy az emberek általában inkább őszinték? Értékeljen 0-tól 10-ig. A 0 azt jelenti, hogy a legtöbb ember elhallgatna bizonyos dolgokat, a 10 pedig, hogy az emberek általában inkább őszinték.	3,77	2,13	277
Ön szerint az esetek többségében az emberek meggondolatlanok, vagy általában észszerűen viselkednek? Értékeljen 0-tól 10-ig. A 0 azt jelenti, hogy az emberek az esetek többségében meggondolatlanok, a 10 pedig, hogy észszerűen viselkednek.	4,39	2,05	276
Ön szerint az emberek általában kiszámíthatatlanok, vagy inkább kiszámíthatóan viselkednek? Értékeljen 0-tól 10-ig. A 0 azt jelenti, az emberek általában kiszámíthatatlanok, a 10 pedig, hogy inkább kiszámíthatóak.	4,17	2,09	277
Ön mit mondana, általában az emberek következtelenek, vagy inkább következetesek az érdekeik érvényre juttatásában? Értékeljen 0-tól 10-ig. A 0 azt jelenti, hogy az emberek általában következtelenek, a 10 pedig, hogy inkább következetesek az érdekeik érvényre juttatásában.	4,75	1,99	276

Forrás: saját adatfelvétel alapján szerzői szerkesztés

Az átlagértékek alapján a változók meglehetősen egységes képet alkotnak. A standard kérdést tekintve megállapítható, hogy az a saját mintánkban is igen alacsony szintet mér, hasonlóan a korábban bemutatott ESS reprezentatív lakossági felmérésekhez. A tisztességességre és a segítőkészségre vonatkozó válaszok átlagai valamivel alacsonyabbak az ESS által mértékhez képest. Az emberek őszinteségének megítélésével kapcsolatban még az előbbieknél is negatívabb kép rajzolódik ki. A 4. táblázat utolsó három sorában található racionális igazolásokkal

kapcsolatos kérdésekre adott válaszok átlagai nem térnek el jelentősen a standard bizalomkérdés, illetve a morális-emocionális igazoláselvek változói esetében mért értékektől.

Az adatok jobb áttekinthetősége végett a morális-emocionális és a racionális igazolásokhoz tartozó itemeket egyszerű átlagolással összevontuk egy-egy változóba.⁸ A standard bizalomkérdésre adott válaszok esetében ismét az ESS-adatok elemzésekor használt eljárást alkalmaztuk, vagyis két csoportot hoztunk létre: 0 és 4 közötti érték esetén az elsőbe, míg 6 és 10 között a másodikba kerültek a megkérdezettek, az 5-ös skálaértéket választókat pedig kihagytuk a további elemzésből.⁹ Ezt követően a standard item, illetve a morális-emocionális igazolásokat mérő összevont változó alapján létrehoztunk egy az ESS-adatok elemzésénél is alkalmazott kategorizálást: elkülönítettük tehát egymástól a morálisan-emocionálisan megalapozott, illetve megalapozatlan magas bizalmat.¹⁰ A tanulmány további részében ezt a felosztást állítjuk elemzésünk középpontjába, párhuzamos figyelemmel az alacsony bizalmúak csoportjára is. A saját lekérdezésünk mintájában a morálisan-emocionálisan megalapozott magas bizalmúak kategóriájába a válaszadók 12%-a, a morálisan-emocionálisan nem megalapozott, de magas bizalmúak közé 19%-a, az alacsony bizalmúak közé pedig 69%-a került. Ennek a megoszlásnak, a tartalmi relevancián túl, technikai értelemben is jelentősége van, hiszen a viszonylag kis elemszám, valamint a magas bizalmúaknak a mintán belüli alacsony aránya az elemzés lehetőségeit szűk keretek közé szorította. Mindezzel együtt adataink arra mindenképpen alkalmasak, hogy empirikusan is teszteljük a morális-emocionális, valamint a racionális igazolások alakulását, illetve egymáshoz való viszonyát a standard kérdés által mért bizalom függvényében.

A dolgozat következő részében a fent írtak szerint létrehozott három csoportot vizsgáljuk az igazolástípusok összetett változóin elért átlagok alapján. Az elméleti tanulmányban tett okfejtés szerint a következő feltevéseket fogalmaztuk meg a bizalom és mögöttes igazolásainak összefüggése vonatkozásában:

- a magas bizalmúaknak várhatóan magasabbak lesznek a morális-emocionális igazolásaik, mint az alacsony bizalmúaknak, továbbá a magas bizalmúaknak sokkal kevésbé kell a racionális igazolásaikra támaszkodniuk, mint az alacsony bizalmúaknak, ezért az igazolásmintázatuk kiegyenlítettebb;
- másfelől az előbbieket megfordítva azt feltételezzük, hogy az alacsony bizalmúaknak alacsonyabbak a morális-emocionális igazolásaik, mint a magas bizalmúaknak, továbbá az alacsony bizalmúaknak sokkal jobban kell a racionális igazolásaikra támaszkodniuk, ezért az igazolásmintázatuk kevésbé kiegyenlített – eltolódott a racionális igazolások javára.

8 Az összevonni kívánt itemek konzisztenciáját mérő Cronbach Alpha értéke mindkét esetben megfelelőnek bizonyult (0,70 és 0,77).

9 A standard kérdés változóján 5-ös értéket adó válaszadók kizárása után a minta 226 főre csökkent.

10 A morálisan-emocionálisan is megalapozott bizalomnak itt is azt tekintjük, ha a válaszadó a morális igazoláselvek összevont változóján legalább 6-os értéket elért.

5. táblázat. A igazoláselvek összetett változóin elért átlagok csoportonként (N=226)

	Morális-emocionális igazolások átlaga	Racionális igazolások átlaga
Morálisan-emocionálisan megalapozott magas bizalmúak	6,7	6,7
Morálisan-emocionálisan megalapozatlan magas bizalmúak	4,4	4,9
Alacsony bizalmúak	3,2	3,8

Forrás: saját adatfelvétel alapján szerzői szerkesztés

A standard bizalomkérdés és a morális-emocionális igazolások alapján létrehozott három csoportot a morális-emocionális igazolások összesített változóján elért átlagaik tükrében vizsgálni részben ismétlésnek tekinthető, hiszen a csoportokat éppen ezen a változón mért értékeik szerint hoztuk létre. Ennek ellenére az 5. táblázatban közölt csoportonkénti átlagok elemzése mégis újabb aspektusát képes megvilágítani a kutatott jelenségnek. Az eredmények egyértelműen azt igazolják ugyanis, hogy a standard kérdés alapján alacsony bizalmú válaszadóknak alacsonyabbak a morális-emocionális igazolásaik, mint a standard kérdés szerint magas bizalmúaknak, függetlenül attól, hogy utóbbiak magas bizalma morálisan-emocionálisan megalapozott vagy sem (3,2 vs. 4,4 és 6,7). Amennyiben a racionális igazolásokat is bevonjuk az elemzésbe, azt láthatjuk, hogy – az előzetes várakozásainknak megfelelően – valóban a morálisan-emocionálisan megalapozott, magas bizalommal rendelkezők esetében a legkiegyenlítettebb az igazolásmintázat, hiszen mindkét változón azonos (6,7) átlagértéket mértünk. S a másik két csoportra vonatkozólag is helyesnek bizonyult a feltételezésünk, amennyiben az adatok szerint e válaszadók inkább támaszkodnak racionális igazolásaikra, ezért igazolásmintázatuk kevésbé kiegyenlített (4,4 vs. 4,9, illetve 3,2 vs. 3,8).

A következő kérdésblokkban arra voltunk kíváncsiak, hogy a válaszadók milyen tulajdonságokat várnak el másoktól, ha interakcióba lépnek velük. Itt is az érdekelt minket, hogy az eltérő igazolásmintázat következtében más-más tulajdonságokra lesznek-e érzékenyek a válaszadók. Az alábbi kérdést tettük fel:

Most arra kérem, hogy képzeljen el egy olyan helyzetet, amikor ismeretlen emberekkel kell együttműködnie. Milyen tulajdonságokat tartana fontosnak egy ilyen helyzetben az Ön által ismeretlen ember részéről? A következők közül válassza ki azt az 5 tulajdonságot, ami az Ön számára a legfontosabb lenne.

Választási lehetőségként összesen kilenc különféle tulajdonságot soroltunk fel, amelyek racionális, illetve morális-emocionális igazolásokra reflektálnak. A racionális itemek mindegyike ismert az előző elemzésből, a morális-emocionális jellegű tulajdonságok egy része új, másik része viszont szintén a korábban már bemutatott változók tartalmával azonos. A 6. táblázatban az látható, hogy a három csoportba tartozók milyen arányban választottak a különféle tulajdonságok közül.

6. táblázat. Az együttműködés szempontjából fontosnak ítélt tulajdonságok kiválasztásának aránya a bizalom három csoportjában (N=226) (%)

	Morálisan-emocionálisan megalapozott magas bizalmúak	Morálisan-emocionálisan megalapozatlan magas bizalmúak	Alacsony bizalmúak
Észszerűen gondolkodó	51,9	50,0	32,7
Kiszámítható	51,9	45,2	48,1
Következetes	33,3	42,9	38,5
Öszinte	77,8	64,3	70,0
Becsületes	77,8	66,7	66,0
Tisztességes	70,4	76,2	82,7
Segítőképz	66,7	81,0	68,6
Igazságos	22,2	38,1	42,3
Együttérző	18,5	21,4	26,9

Forrás: saját adatfelvétel alapján szerzői szerkesztés

A válaszok tükrében úgy tűnik, hogy a bizalom alapján elkülönített csoportok ebben a kérdésben nem mutatnak markáns eltérést egymástól. Mindhárom csoportban ugyanaz a tendencia figyelhető meg, miszerint a morális-emocionális jellegű tulajdonságok egyértelműen lényegesebb elvárásokként fogalmazódnak meg a potenciális partnerrel szemben, mint a racionalitás. Két tulajdonság: az „igazságos” és főként az „együttérző” kivételt képeznek a morális-emocionális dimenzió belül, mivel ezek egyik csoportban sem jelennek meg fontos elvárásokként.

A kapott eredmények – éppen azért, mert nincsenek számottevő különbségek a csoportok percepciói között – igazából megerősítik korábbi fejtegetéseinket. Maga a szituációleírás, az, hogy a válaszadókat egy együttműködés elképzelésére kértük meg, nyilvánvalóan előhívta bennük azt az igényt, hogy lehetőség szerint valóban beazonosítsák a másik megbízhatóságát visszatükröző tulajdonságokat. S mint az az eredmények alapján jól látszik, attól függetlenül, hogy valaki kevésbé vagy inkább jobban megbízik embertársaiban, kognitív módon tudja, mire alapozható a bizalom valójában. Ezért választotta a többség, az embertársaik felé mutatott bizalom szintjétől függetlenül, a morális-emocionális jellegű tulajdonságokat a racionálisakkal szemben. Tisztában vannak ugyanis azzal, hogy bizalmuk azokra alapozva előlegezhetnék meg nyugalommal. Hogy ideális értelemben milyen igazolásokat alkalmaznának, s valójában milyen igazolásokhoz folyamodnak, az azonban nem feltétlenül egyezik. Attól még, hogy a többség tudja, mi a bizalom, ez nem jelenti, hogy a többség bizalommal is van embertársaik felé.

A következő kérdésblokk tulajdonképpen az előző folytatásaként is értelmezhető, amennyiben – nagyon hasonló logikára épülve – azt szerettük volna megtudni, milyen viselkedések váltják ki az egyénben a bizalom csökkenését, annak megvonását. Az alábbi kérdést tettük fel:

Mikor mondaná azt, hogy valaki visszaélt az Ön bizalmával? Kérem, válasszon ki most is 5 tulajdonságot.

Itt is az előzőekben megismert kilenc választási lehetőséget kínáltuk a válaszadók számára. Az eredményeket a 7. táblázat közli.

7. táblázat. A bizalommal való visszaélés szempontjából fontosnak ítélt tulajdonságok kiválasztásának aránya a bizalom három csoportjában (N=226) (%)

	Morálisan-emocionálisan megalapozott magas bizalmúak	Morálisan-emocionálisan megalapozatlan magas bizalmúak	Alacsony bizalmúak
Észszerütlenül viselkedett	37,0	38,1	25,6
Kiszámíthatatlannak bizonyult	59,3	40,5	55,1
Következetlenül cselekedett	14,8	35,7	37,8
Nem volt őszinte	85,2	85,7	70,5
Nem volt becsületes	77,8	73,8	81,4
Nem volt tisztességes	77,8	78,6	71,2
Nem volt segítőkész	40,7	38,1	55,1
Nem volt igazságos	63,0	47,6	60,3
Nem volt együttérző	37,0	40,5	28,8

Forrás: saját adatfelvétel alapján szerzői szerkesztés

Alapvetően ennél a kérdésbloknál is azt láthatjuk, hogy a válaszadók – függetlenül attól, hogy a bizalomdiszpozíciójuk alapján létrehozott három csoport közül melyikbe tartoznak – főként a morális-emocionális szempontból sértő-bántó viselkedést tartják fontosnak a megelőlegezett bizalmukkal való visszaélés esetén, és sokkal kevésbé ítélik meg aggályosan a racionális cselekvéstől való eltérést. Mindez az előzőekben kifejtettek szerint igazolja eddigi okfejtéseink helytállóságát.

Kísérleti kérdőívünk utolsó blokkja az ún. bizalomrádiuszt próbálja megragadni a különböző konkrét embercsoportok iránt tanúsított bizalom vizsgálata által. Fukuyama (1997) és Sztompka (1999), valamint a hazai szakirodalomban Füzér (2017) is foglalkoznak az interperszonális bizalom rádiuszok szerinti tipizálásával. Mindannyian úgy érvelnek, hogy e rádiuszok a lehetséges legszűkebbtől a legtágabbig terjednek, mégpedig aszerint, milyen relációban van az egyénnel a bizalom címzettjeinek adott köre. Így értelemszerűen a legfelsőbb, az egyénhez legintimebben és legintenzívebben kötődő rádiuszban a családtagok és rokonok vannak, aztán a barátok, egy szélesebb körben a különböző jellegű személyes ismerősök és így tovább, egészen a legtágabb rádiuszig, amelyben mindenféle megkötés nélkül az

embertársak vannak. Minket mind az elméleti dolgozatban, mind jelen írás során főként az utóbbi bizalomforma érdekelt, hiszen amellettt érveltünk, hogy csakis az embertársak iránt érzett, morálisan-emocionálisan megalapozott bizalom esetén képes az egyén bizalmat mutatni mások felé – legyen szó akármilyen bizalmi relációról. Ennek alapján azt várjuk, hogy a három csoportban eltérő tendenciákat fogunk tapasztalni a bizalomrádiuszok vonatkozásában: az embertársakba vetett, morálisan-emocionálisan megalapozott bizalom csökkenésével egyre szűkül majd a bizalomrádiusz. Eredményeinket a 8. táblázat közli.

8. táblázat. Az egyes csoportokba vetett bizalom átlagai¹¹ (N=226)

	Morálisan-emocionálisan megalapozott magas bizalmúak	Morálisan-emocionálisan megalapozatlan magas bizalmúak	Alacsony bizalmúak
A családjában	9,7	9,6	9,5
A barátaiban	9,6	9,1	8,3
A szomszédjaiban	8,4	6,9	5,9
Azokban az emberekben, akiket személyesen ismer	8,2	7,7	6,6
Azokban az emberekben, akiket először lát	6,6	5,1	3,9
Más vallású emberekben	7,4	6,6	4,8
Más nemzetiségű emberekben	7,0	6,3	4,8

Forrás: saját adatfelvétel alapján szerzői szerkesztés

A három csoport adatait összehasonlítva azt láthatjuk, hogy csak a legszorosabb köteléket jelentő, legszűkebb rádiusznak számító család esetében közel azonosak az átlagok. Már a barátok megítélésében is megfigyelhető egy szétválás a csoportok között, ami az összes többi item esetében fennmarad. A különbségek mintázata végig egységes: a legmagasabb értékek rendre a morálisan-emocionálisan megalapozott magas bizalmúaknál figyelhetők meg, míg a legalacsonyabbak az alacsony bizalmúaknál, miközben a harmadik csoport átlagai rendre a kettő közé esnek. A rádiuszvizsgálatunk tehát megerősíteni látszik azt az állításunkat, miszerint a morális-emocionális megalapozás csökkenésével, illetve az igazolásmintázat ki-

11 A kérdésblokkot egy apró módosítással (a barátokra vonatkozó item beszúrásával) a World Values Survey kérdőívéből vettük át (http://old.tarki.hu/en/research/european_social_report/wvs_hungary_documentation.pdf). A WVS által használt négyfokú skálát megváltoztattuk 0-tól 10-ig terjedőre. A pontos kérdésfeltevés a következőképpen hangzott: *Kérem, mondja meg, mennyire bízik Ön a következő emberekben. Értékeljen 0-tól 10-ig. A 0 azt jelenti, hogy Ön egyáltalán nem bízik meg bennük, a 10 pedig azt jelenti, hogy teljesen megbízik bennük. Ön mennyire bízik meg...*

egyenlítősebbé válásával (azaz a racionális igazolások túlsúlyával) egyre szűkebbé válnak a bizalomkörök.

Empirikus adataink bemutatását követően fontos újra megjegyezni: tanulmányunkban a bizalomelmélet kritikai felülvizsgálata jegyében egy új, eddig sehol sem alkalmazott kérdőívet alkalmaztunk, megállapításainkat annak eredményei alapján vontuk le. A vizsgált jelenségek mindenképpen univerzálisnak tekinthetők: a teoretikus érvelés tudományos általánosíthatóságra törekszik, miként a további tesztelesekre és próbákra érdemes, esetleges finomításokra szoruló mérési eszközünk is. Zárásként mégis szükséges lehet felhívni a figyelmet arra, hogy a viszonylag szűk populációból származó mintánk mind az eredmények robusztusságának interpretálását, mind az általánosíthatóságot keretek közé szorítják.

Összegzés

Tanulmányunkban a bizalom, illetve a mögötte meghúzódó morális-emocionális és racionális igazolások empirikus jellegű feltárására vállalkoztunk. E célkitűzés végett kialakítottunk egy új mérőeszközt, ami a hagyományos bizalomskála kibővítésének tekinthető. Az így felmért, árnyaltabban megragadható bizalmat aztán további, a még alaposabb megértést szolgáló változókkal vetettük össze. Elemzésünket megelőzően áttekintettük az embertársak felé irányuló bizalom bevett kérdőíves mérési módszereinek fejlődését, illetve az e megközelítéseket érintő legfontosabb kritikákat. Ennek során rámutattunk arra, hogy a saját teoretikus okfejtésünk miatt igényelte egy finomított mérőeszköz létrehozását, az miként illeszkedik az eddig alkalmazott kérdőíves technikákhoz, illetve hogyan egészíti ki azokat.

Elemzésünk első részében az embertársakba vetett bizalom morális-emocionális megalapozottságát vizsgáltuk az ESS magyarországi adathullámain (2002–2016). Sikertült rávilágítanunk arra, hogy a bizalom mögött nem mindig van meg a szükséges morális-emocionális igazolás, esetenként annak talapzata valami egészen másban keresendő. Mivel elméleti érvelésünk úgy szólt, hogy ilyen esetekben a racionális igazolások válnak meghatározóvá, ezt empirikusan is tesztelni igyekeztünk, ami saját mérőeszköz megalkotását igényelte. Ez utóbbi, primer kérdőíves kutatás adatain végzett elemzésünk eredményei alapján arra jutottunk, hogy a morálisan-emocionálisan megalapozott magas bizalmúak igazolásmintázatai kiegyenlítettebbek, míg – várakozásainknak megfelelően – a morálisan-emocionálisan megalapozatlan magas bizalmúak s az alacsony bizalmúak esetében egyaránt a racionális igazolásokra való fokozottabb támaszkodás figyelhető meg. Ezen eltérő beállítódás ellenére mindhárom csoportban a morális-emocionális jellegű tartalmakat megjelenítő tulajdonságokat ítélték a válaszadók a bizalommegelőlevezés szempontjából fontos elvárásoknak, miként a morálisan-emocionálisan sértő-bántó viselkedéseket jelölték meg a bizalommegvonás legfőbb okaiként is. Vagyis elmondhatjuk, hogy mindhárom csoport számára közel azonos jelentéstartalommal bír a bizalom, ám a jellemzően alkalmazott igazolásaik mégis eltérőek, merthogy egyesek alapvetően bíznak embertársaikban, míg mások inkább nem. Mindezt végezetül egy rádiuszvizsgálattal pontosabban is sikerült megragadnunk, rámutatva hogy a morálisan-emocionálisan megalapozott magas bizalmúaknak a legszélesebbek a bizalomrádiuszai, vagyis e csoport tagjai bíznak leginkább a velük különféle – akár intim és intenzív, akár csak embertársi – viszonyrendszerben lévő személyekben.

Hivatkozott irodalom

- Algan, Yann és Pierre Cahuc (2013): Trust and Growth. *Annual Review of Economics* 5(1): 521–549.
- Avner, Ben-Ner és Freyer Halldórsson (2006): *Measuring Trust: Which Measure Can Be Trusted?* Minneapolis: University of Minnesota Industrial Relations Center Carlson School of Management.
- Bauer, Paul C. (2015): *Three Essays on the Concept of Trust and its Foundations*. Inaugural dissertation. Bern: University of Bern.
- Bauer, Paul C. és Markus Freitag (2013): Testing for Measurement Equivalence in Surveys. Dimensions of Social Trust across Cultural Contexts. *Public Opinion Quarterly* 77(1): 24–44. DOI: <https://doi.org/10.1093/poq/nfs064>
- Bauer, Paul C. és Markus Freitag (2018): Measuring Trust. In *Oxford Handbook of Social and Political Trust*. Eric M. Uslaner (szerk.). Oxford: Oxford University Press, 15–36. DOI: 10.1093/9780190274801.013.1
- Bellemare, Charles és Sabine Kröger (2007): On Representative Social Capital. *European Economic Review* 51(1): 183–202.
- Bodor Ákos és Grünhut Zoltán (2015): Társadalmi rétegződés Magyarországon a bizalom mentén. *Századvég* 20(4): 19–48.
- Bodor Ákos, Grünhut Zoltán és Horeczki Réka (2014): Socio-cultural Cleavages in Europe. *Regional Statistics* 4(2): 106–125. DOI: <https://doi.org/10.15196/RS04207>
- Burns, Calvin, Kathryn Mearns és Peter McGeorge (2006): Explicit and Implicit Trust within Safety Culture. *Risk Analysis* 26(5): 1139–1150. DOI: <https://doi.org/10.1111/j.1539-6924.2006.00821.x>
- Capra, C. Mónica, Kelli Lanier és Shireen Meer (2008): *Attitudinal and Behavioral Measures of Trust: A New Comparison*. Atlanta: Emory University Department of Economics.
- Cook, Karen. S. és Robin M. Cooper (2003): Experimental Studies of Cooperation, Trust, and Social Exchange. In *Trust and Reciprocity: Interdisciplinary Lessons for Experimental Research*. Elinor Ostrom (szerk.). New York: Russell Sage Foundation, 209–244.
- Davidov, Eldad (2009): Measurement Equivalence of Nationalism and Constructive Patriotism in the ISSP: 34 Countries in a Comparative Perspective. *Political Analysis* 17(1): 64–82. DOI: <https://doi.org/10.1093/pan/mpn014>
- Ermisch, John, David Gambetta, Heather Laurie, Thomas Siedler és Noah S. C. Uhrig. (2009): Measuring People's Trust. *Journal of the Royal Statistical Society* 172(4): 749–769. DOI: <https://doi.org/10.1111/j.1467-985X.2009.00591.x>
- Fehr, Ernest, Urs Fischbacher, Bernhard von Rosenblatt, Jürgen Schupp és Gert G. Wagner (2002): A Nation-Wide Laboratory. Examining Trust and Trustworthiness by Integrating Behavioral Experiments into Representative Surveys. *Journal of Applied Social Science Studies* 122(4): 519–542.
- Fukuyama, Francis (1997): *Bizalom*. Budapest: Európa.
- Füzér Katalin (2017): *A projektcsített város. Részvételi városfejlesztés az ezredfordulós Pécsen*. Pécs: Publikon.
- Gächter, Simon, Benedikt Herrmann és Christian Thööhöni (2004): Trust, Voluntary Cooperation, and Socio-economic Background: Survey and Experimental Evidence. *Journal of Economic Behavior and Organization* 55(4): 505–531. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.jebo.2003.11.006>
- Glaeser, Edward, David Laibson, Jose Scheinkman és Christine Soutter (2000): Measuring Trust. *Quarterly Journal of Economics* 115(3): 811–846. DOI: <https://doi.org/10.1162/003355300554926>
- Hajdu Gábor (2012): Bizalom, normakövetés és társadalmi részvétel Magyarországon a rendszerváltás után. In *Társadalmi integráció a jelenkori Magyarországon*. Kovách Imre, Dupcsik Csaba, P. Tóth Tamás és Takács Judit (szerk.). Budapest: MTA Társadalomtudományi Kutatóközpont – Argumentum, 45–63.
- Hertzberg, Lars (1988): On the Attitude of Trust. *Inquiry* 31(3): 307–322. DOI: <https://doi.org/10.1080/00201748808602157>
- Khodyakov, Dimitry (2007): Trust as a Process: A Three-Dimensional Approach. *Sociology* 41(1): 115–132. DOI: 10.1177/0038038507072285
- Krosnick, John A. és Stanley Presser (2010): Question and Questionnaire Design. In *Handbook of Survey Research* Vol. 2. James D. Wright és Peter V. Marsden (szerk.). Bingley: Emerald Group, 263–313.
- Lewis, J. David és Andrew Weigert (1985): Trust as a Social Reality. *Social Forces* 63(4): 967–985. DOI: <https://doi.org/10.1093/sf/63.4.967>
- Lundmark, Sebastian, Mikael Gilljam és Stefan Dahlberg (2015): Measuring Generalized Trust: An Examination of Question Wording and the Number of Scale Points. *Public Opinion Quarterly* 80(1): 26–43. DOI: <https://doi.org/10.1093/poq/nfv042>

- Miller, Allan S. és Tomoko Mitamura (2003): Are Surveys on Trust Trustworthy? *Social Psychology Quarterly* 66(1): 62–70. DOI: <https://doi.org/10.2307/3090141>
- Naef, Michael és Jürgen Schupp (2009): Measuring Trust: Experiments and Surveys in Contrast and Combination. *IZA Discussion Paper* (4087): 1–44. DOI: <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.1367375>
- Nannestad, Peter (2008): What Have We Learned about Generalized Trust, if Anything? *Annual Review of Political Science* 11(1): 413–436. DOI: <https://doi.org/10.1146/annurev.polisci.11.060606.135412>
- Reeskens, Tim és Marc Hooghe (2008): Cross-cultural Measurement Equivalence of Generalized Trust. Evidence from the European Social Survey 2002 and 2004. *Social indicators research* 85(3): 515–532. DOI: <https://doi.org/10.1007/s11205-007-9100-z>
- Rosenberg, Morris (1956): Misanthropy and Political Ideology. *American Sociological Review* 21(6): 690–695. DOI: <https://doi.org/10.2307/2088419>
- Rotter, Julian B. (1967): A New Scale for the Measurement of Interpersonal Trust. *Journal of Personality* 35(4): 651–665. DOI: <https://doi.org/10.1111/j.1467-6494.1967.tb01454.x>
- Sapienza, Paola, Anna Toldra-Simats és Luigi Zingales (2013): Understanding Trust. *The Economic Journal* 123(573): 1313–1332.
- Sturgis, Patrick. és Patten Smith (2010): Assessing the Validity of Generalized Trust Questions: What Kind of Trust are We Measuring? *International Journal of Public Opinion Research* 22(1): 74–92. DOI: <https://doi.org/10.1093/ijpor/edq003>
- Sztompka, Piotr (1999): *Trust: A Sociological Theory*. Cambridge: Cambridge University Press. DOI: <https://doi.org/10.2307/3089802>
- Tao Ran, Dali L. Yang, Ming Li, Xi Lu (2014): How Does Political Trust Affect Social Trust? An Analysis of Survey Data from Rural China Using an Instrumental Variables Approach. *International Political Science Review* 35(2): 237–253. DOI: <https://doi.org/10.1177/0192512113492599>
- Torpe, Lars és Henrik Lolle (2010): Identifying Social Trust in Cross-country Analysis: Do We Really Measure the Same? *Social Indicators Research* 103(3): 481–500.
- Tóth, István György (2009): *Bizalomhiány, normazavarok, igazságtalanságérzet és paternalizmus a magyar társadalom értékszerkezetében – A gazdasági felemelkedés társadalmi-kulturális feltételei című kutatás zárójelentése*. Budapest: TÁRKI.
- Uslaner, Eric M. (2002): *The Moral Foundations of Trust*. Cambridge: Cambridge University Press. DOI: <https://doi.org/10.1017/CBO9780511614934>
- Uslaner, Eric M. (2012): Measuring Generalized Trust: In Defense of the 'Standard' Question. In *Handbook of Research Methods on Trust*. Fergus Lyon, Guido Möllering és Mark N. K. Saunders (szerk.). Cheltenham: Edward Elgar, 72–83. DOI: <https://doi.org/10.4337/9781781009246.00017>
- Vyrastekova, Jana és Supriya Garikipati (2005): Beliefs and Trust: An Experiment. *CentER Discussion Paper* (88): 1–21. DOI: <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.800424>
- Welch, Eric W., Charles C. Hinnant és M. Jae Moon (2005): Linking Citizen Satisfaction with E-Government and Trust in Government. *Journal of Public Administration Research and Theory* 15(3): 371–391. DOI: <https://doi.org/10.1093/jopart/mui021>
- Yamagishi, Toshio (1986): The Provision of a Sanctioning System as a Public Good. *Journal of Personality and Social Psychology* 51(1): 110–116. DOI: <https://doi.org/10.1037/0022-3514.51.1.110>
- Yamagishi, Toshio és Midori Yamagishi (1994): Trust and Commitment in the United States and Japan. *Motivation and Emotion* 18(2): 129–166.

Bodor Ákos és Hegedüs Márk munkája az NKFIH által támogatott „A bizalom és kormányzás összefüggései helyi szinten” című kutatás része (a 116424 számú projekt a Nemzeti Kutatási Fejlesztési és Innovációs Alapból biztosított támogatással, a K15 pályázati program finanszírozásában valósult meg).

Grünhut Zoltán kutatását az Innovációs és Technológiai Minisztérium Felsőoktatási Intézményi Kiválósági Programja finanszírozta, a Pécsi Tudományegyetem 4. – A hazai vállalatok szerepének növelése a nemzet újraiparosításában – tématerületi programja keretében.

Hegedüs Márk kutatása az EFOP-3.6.3-VEKOP-16-2017-00007 azonosítószámú, „Tehetségből fiatal kutató. A kutatói életpályát támogató tevékenységek a felsőoktatásban” megnevezésű projekt a Széchenyi 2020 program keretében, európai uniós (Európai Szociális Alap) társfinanszírozással valósul meg.

Bodor Ákos

szociológus, tudományos munkatárs, Közgazdaság- és Regionális Tudományi Központ (Pécs)

Grünhut Zoltán

politológus, tudományos munkatárs, Közgazdaság- és Regionális Tudományi Központ (Pécs)

Hegedüs Márk

szociológus, doktorandusz, PTE Demográfia és Szociológia Doktori Iskola (Pécs)

